

ŠTEFAN OČOVSKÝ

ÚLOHA SFÉRY SLUŽIEB PRI TVORBE ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA

Štefan Očovský: Role of the Sphere of Services in the Formation of Human Environment. Geogr. Čas., 27, 1975, 2, 6 references.

In the contribution the importance of studying non-productive sphere is pointed out in evaluating the quality of human environment in settled areas. The starting point is represented by the tasks of settlements in ensuring necessities of dwelling, supplying, rest and cultural-social life of inhabitants.

V príspevku chceme poukázať na niektoré okruhy problémov, ktoré súvisia so štúdiom životného prostredia a s posudzovaním jeho vhodnosti pre rôznorodé druhy ľudskej činnosti, jednoznačne zahrnuté vo sfére výskumov geografických disciplín, avšak doteraz im v takejto súvislosti nepatrilo miesto adekvátne ich významu. Konkrétne máme na mysli hodnotenie podielu sféry služieb pri formovaní životného prostredia.

Problematiku životného prostredia sa pokúša riešiť rad vedných odvetví, čo je dôsledkom zložitej povahy tohto javu. Napríklad aj z geografického hľadiska možno životné prostredie považovať za výsledok existencie a pôsobenia širokého súboru elementov, súčastí prírodnej a sociálno-ekonomickej zložky krajiny. Podľa povahy jednotlivých elementov alebo ich skupín prostredie nadobúda rozdielne črty, ktoré vyjadrujú funkcie, pre ktoré ho spoločnosť využíva, alebo potenciú jeho využitia. Funkčné hľadisko prevažuje aj pri posudzovaní stupňa vhodnosti prostredia pre činnosť ľudí. Podľa neho sa hovorí o výrobnom, obytnom, rekreačnom alebo prírodnom prostredí. Prítom sa však funkcie vo všeobecnosti prelínajú, a to v kombinácií funkcií niektoré sú dominujúce, iné iba doplnkové. Uvažujeme, prirodzene, iba funkcie, ktoré majú priamy súvis s objektom výskumu geografie. Pri zameraní sa na špeciálne formy prostredia do popredia vystupujú aj iné funkcie (napr. pracovné prostredie), ba aj ďalšie okruhy problémov (napr. ekonomika životného prostredia, kvalita z jednotlivých hľadísk a pod.) a nakoniec rozhodujúcu úlohu preberajú iné vedné disciplíny.

Uviedli sme, že pri geografickom štúdiu životného prostredia sa pozornosť venuje širokému súboru elementov. Nie všetky elementy majú rovnaký význam. Vychádzajúc z podstaty tohto javu môžeme konštatovať, že je potrebná predovšetkým orientácia na tú časť životného prostredia, ktorá bezprostredne súvisí s pobytom a činnosťou ľudí. Z priestorového hľadiska teda ide najmä o osídlené územia. V nich životné prostredie vytvárajú v prvom rade sociálno-eko-

nomické elementy, resp. prírodné prvky pretvorené ľudskou činnosťou. Táto skutočnosť odôvodňuje potrebu zapojiť do výskumov životného prostredia tie geografické disciplíny, ktoré študujú procesy a javy koncentrujúce sa v osídlených priestoroch, resp. sídlach.

Konkrétne riešenie otázok životného prostredia v sídlach a tiež zastúpenie jednotlivých disciplín pri ich štúdiu v značnej miere závisí od stanovenia základnej úlohy sídel. Táto úloha alebo funkcia, ako vyplýva aj z definícií sídla používaných v geografickej literatúre, môže sa stanoviť rôzne. Ak vychádzame z predpokladu, že vo všeobecnosti základným sídlotvorným elementom, s prihliadnutím na cieľ budovania sídel, sú obydliá (obytné domy), je správne za hlavnú funkciu sídel považovať umožnenie bývania ľudí. Prítom sa pojem bývania chápe v šírke primeranej dosiahnutému stupňu spoločenského rozvoja. Podľa toho v našich podmienkach bývanie nepredstavuje iba javy súvisiace s používaním bytov alebo obydlií, ako aj jeho psychická stránka sa neohraničuje iba na okruh základných (existenčných) otázok tzv. domova, a preto úloha sídla pri uspokojovaní potrieb bývania úzko súvisí so zabezpečením plnenia ďalších požiadaviek obyvateľov, napr. možnosti zamestnania, zásobovania, odpočinku a rekreácie, využívania zariadení vybavenosti a rôznych technických vymožeností a v nie poslednom rade aj dostatočných možností zapojenia sa do kultúrnospoločenského života.

Z hľadiska samého bývania sa javí menej významná, v skutočnosti však neoddeliteľne dopĺňajúca túto funkciu sídel ich druhá úloha, ktorú sídla plnia ako miesta lokalizácie výroby alebo inej hospodárskej činnosti. Hoci výrobné činnosti a teda aj výrobné funkcie sídel sú základnou podmienkou existencie spoločnosti aj každého jednotlivca, z hľadiska bývania v danom sídle sa ich význam zdanlivo obmedzuje iba na vytváranie pracovných príležitostí a tovarových fondov pre zásobovanie. Prítom prirodzene netreba zdôrazňovať, že takýto prístup nevedie k záverom, ktoré by naznačovali negáciu celospoločenského charakteru výroby alebo nevyhnutnosti medzioblastnej deľby práce; to iba značí, že pri hodnotení sídel z hľadiska životného prostredia, resp. obytného prostredia v súbore faktorov, ktoré sa podieľajú pri formovaní jeho kvality, nepatrí najdôležitejšie miesto výrobným zariadeniam a činnostiam. Toto konštatovanie sa opiera medzi iným o skutočnosť, že objekty výroby v súvislosti s použitým technologickým procesom môžu pre jednotlivé sídla prinášať širší rad nepriaznivých vplyvov (znečisťovanie, hlučnosť a pod.) ako napr. niektoré zariadenia, ktoré povahou vykonávanej činnosti patria do sféry služieb.

Všeobecne sú vzhľadom na uvedené dve základné funkcie sídel možné dva prístupy ku koncepciám aj k realizácii výstavby, prípadne prestavby sídel a osídlenia. V jednom prípade sa vyšší dôraz kladie na obytné, v druhom prípade zasa na výrobné funkcie. Riešenie tejto problematiky v širších súvislostiach nachádzame vo viacerých prácach s urbanistickým zameraním. Napr. v príspevku [2] sa pri usmerňovaní priestorového usporiadania krajiny, (najmä vzhľadom na sieť sídel) vychádza na jednej strane zo zákona ekonómie času, na druhej strane zasa z vytvorenia podmienok všestranného rozvoja človeka. Priamo sa uvádza, že v súčasnosti sa uplatňuje model sídelnej siete, vychádzajúci z ich ekonomickej úlohy, pričom sa predpokladá, že tento model implikuje aj spoločenskohumánne hľadiská osídlenia. Spoločenská úloha je však zahrnutá vo formách spotreby, pretože sa vychádza zo snahy po maximálnom

uspokojení materiálnych a kultúrnych potrieb obyvateľstva. Cestou k dosiahnutiu tohto cieľa je zvyšovanie ekonomickej efektívnosti, a preto sa všetky ďalšie úvahy podriaďujú ekonomickým kritériám. Ich výsledkom sú tendencie výstavby výrobo-dopravných sídel, ktoré bezpochyby môžu pomocou zabezpečovania zvyšovania výroby a národného dôchodku viesť k uspokojovaniu materiálnych potrieb. Priamym predmetom riešenia nie je však úroveň plnenia spoločenských funkcií sídel, najmä z hľadiska uspokojovania nemateriálnych potrieb ich obyvateľov alebo inými slovami z hľadiska vlastností životného prostredia. Zrejmé nedostatky v tomto smere sa prejavujú vznikom tendencií usmerňovania rozvoja sídel nielen z hľadiska ich ekonomickej, ale aj spoločenskej efektívnosti. Pozornosť sa teda obracia na primárnu funkciu sídel ako bydlísk, na podmienky bývania i života ľudí a všeobecne na problematiku obytného prostredia.

Uprednostňovanie spoločenských hľadísk pred ekonomickými pri riešení otázok optimálnej organizácie mesta sa vyžaduje aj v práci [6]. Autor zdôrazňuje, že maximalizácia výroby i spotreby ešte neznačí dobrú organizáciu mesta aj vzhľadom na životné podmienky obyvateľov, pretože táto zahŕňa aj primerané usporiadanie miest výroby i stredísk služieb, rozmiestnenie obytných a priemyselných zón, vhodnú dopravnú sieť a pod. Okrem toho pri hodnotení organizácie mesta sa takmer vôbec neberú do úvahy kritériá sociálnej povahy, napr. niektoré súčasti spotreby (zdravotníctvo, vzdelanie a pod.). Keď sa za základné kritérium pri posudzovaní modelu mesta určujú časové kategórie, poukazuje sa, že zákon úspory času sa prejavuje tak vo výrobnej, ako aj v nevýrobnej činnosti človeka.

Z komentára k citovaným prácam vidíme, že v podmienkach socialistického systému sa kladie stále väčší dôraz na komplexnosť prístupu k výstavbe a organizácii sídelnej siete a na zohľadňovanie obytných funkcií sídel. Tieto tendencie vyústili napr. v práci [2] do návrhu koncepcie „obytno-službového variantu modelu siete sídel“. Dôležité úlohy v tomto smere stoja aj pred geografickými disciplínami, zaoberajúcimi sa osídlením, alebo prvkami geografickej sféry, ktoré sa vyskytujú predovšetkým v osídlených priestoroch. V práci [3] sme naznačili niekoľko úrovní, v ktorých sa môže uplatňovať príspevok geografie k cieľavedomému pretváraniu obytného prostredia a podrobnejšie sme špecifikovali priestorove najnižšiu úroveň — podľa základných jednotiek v mikroštruktúre sídla (domy, byty). V rámci širšieho priestorového pohľadu na osídlenie je možné poukázať najmä na tri problémy. V prvom rade sa javí potreba delimitácie siete sídel v zmysle odčlenenia jednotiek s prevahou obytných funkcií od jednotiek s výrobnou funkciou. Napriek tomu, že mestá predstavujú najväčšie koncentrácie priemyslu, priemysel nemožno považovať za typické mestské odvetvie, ale stále sú zreteľnejšie tendencie vzrastu podielu obyvateľstva zamestnaného v nevýrobnej sfére, a preto tak z hľadiska pracujúcich v priemysle, ako aj z hľadiska výroby je za predpokladu rýchlej dopravy možné zriaďovať priemyselné komplexy tak, aby čím menej narúšali obytné prostredie.

Iný okruh problémov predstavuje ponuka a dostupnosť zariadení služieb, tzv. vybavenosť sídel. Výskyt, adekvátna kapacita a technická úroveň týchto zariadení značne zvyšuje pripravenosť sídla na zabezpečenie primeraných podmienok života obyvateľov a reprodukciu pracovných síl. Rozmiestnenie zariadení podľa kritérií ekonomicky únosnej dochádzky v miestach s predpokladmi

na plnenie centrálnych funkcií zabezpečuje, že sa v lokalizácii služieb nemôžu prejavovať nadmerné koncentračné tendencie.

Dôležité otázky zahŕňa aj problematika riešenia tzv. kultivovanej krajiny, ktorá je výsledkom usporiadania ľudských diel, najmä sídel v prírodnom prostredí. V tomto smere sa zdôrazňuje predovšetkým súlad osídlenia a prírody v podmienkach husto zaľudnených území, pričom často sa možnosti styku s prírodou musia riešiť všeobecnejším zriaďovaním tzv. druhého bývania alebo aj budovaním zariadení pre rekreáciu.

Nevyhnutnosť korektúr doterajších tendencií rozvoja sídel v dôsledku zvyšovania ich spoločenskej efektívnosti a skvalitňovania obytného prostredia sa prejavuje aj pri pohľade na priestorove strednej úrovni, podľa jednotlivých sídel alebo ich častí. V tejto súvislosti možno opäť spomenúť tri už načrtnuté okruhy problémov a navyiac otázky, ktoré treba riešiť v súvislosti s hustotou obyvateľov. Je zrejme, že od počtu obyvateľov, pripadajúcich na hektár plochy, značne závisí ich životný štýl. Vývoj ľudskej spoločnosti je poznačený postupným zvyšovaním hustoty obyvateľov, najmä v mestách. Technicky sa v súčasnosti dá dosiahnuť vysoká koncentrácia ľudí, s primeraným štandardom vybavenosti, avšak viacerí autori poukazujú na negatívne následky na zdravie a psychiku obyvateľov, ktoré môžu nadobudnúť patologické prejavy, a na potrebu zachovávať v koncentráciách osídlenia tzv. „ľudský rozmer“. Tieto úvahy sú impulzom k prehodnocovaniu negatívnych názorov na rozdrobenosť a rozmanitosť sídelnej siete, existenciu rozptýleného osídlenia, ale aj názorov o nevyhnutnosti koncentrovanej hromadnej výstavby (mnohobytových domov).

Z doteraz načrtnutej problematiky sa ukazuje, že pri riešení otázok životného prostredia v osídlených priestoroch v rámci sociálnoekonomických disciplín geografie dôležitý význam nadobúda sídelná geografia a rovnako aj geografické štúdium tých javov, ktoré patria do sféry služieb. Pri tomto konštatovaní sa opierame o uvedené zdôvodnenie potreby prevahy spoločenských hľadísk a dôrazu na obytné funkcie sídel pri hodnotení podmienok života ich obyvateľstva. Zatiaľ sa však ani v uskutočnených výskumoch, ba ani v projektoch štúdia životného prostredia na poli geografie neprihliada v dostatočnej miere na dôležitosť podielu zariadení služieb na utváraní priaznivého životného prostredia. Dôvodom je zrejme slabá rozpracovanosť týchto otázok v geografických prácach.

V tomto príspevku poukazujeme iba na základné črty podielu sféry služieb pri formovaní obytného prostredia, na vybraných príkladoch javov, ktoré patria k danému okruhu otázok. Pri konkrétnych prácach bude potrebné podrobnejšie sa venovať vplyvom a vzťahom z hľadiska jednotlivých druhov občianskej a technickej vybavenosti. Z nich prvoradá pozornosť by mala patriť najmä maloobchodu, zdravotníctvu, školstvu, ale aj zariadeniam pre kultúru, odpočinok a najrozšírenejším druhom technickej vybavenosti sídel. Popritom poukazujeme na hľadiská nemateriálnej spotreby a vôbec na problematiku posudzovania obytného prostredia podľa možností, ktoré poskytuje pre spoločenský život, rozvoj osobnosti a pod., hoci tieto otázky patria iba krajovo do náplne geografického skúmania.

LITERATÚRA

1. ČERNÝ, M., LAKOMÝ, Z., NOVÝ, O: Životní prostředí pro člověka. Academia, Praha 1973. — 2. GORYŃSKI, J.: W sprawie prognoz sieci osadniczej. Miesięcznik literacki, 9.

1973 [preklad in: Sociologie města a bydlení, 4, 1974]. — 3. OČOVSKÝ, Š.: Niektoré problémy štúdia bytového fondu. Geogr. Čas., 4, 1974. — 4. POKŠIŠEVSKIJ, V. V.: Geografija obsluživanja, jejo predmet, sodržanije i mesto sredi ekonomiko-geografičeskich disciplin. Voprosy geografii, zborník 91, Moskva 1972. — 5. ŠKARATAN, O. J.: Socialnoje planirovanije i gorod. Planirovanije socialnogo razvitija gorodov, Moskva [preklad in: Sociologie města a bydlení, 7, 1974]. — 6. USPENSKIJ, S. V.: K voprosu o vybore kriterija optimaľnoj organizaciji goroda. Planirovanije socialnogo razvitija gorodov, Moskva 1963 [preklad in: Sociologie města a bydlení, 6, 1974].

Stefan O č o v s k ý

AUFGABEN DER DIENSTLEISTUNGSSPHÄRE BEI DER UMWELTGESTALTUNG

Das Ziel des Beitrages ist, auf einige Probleme hinzuweisen, welche beim Studium der Umwelt in Siedlungen und vor allem in urbanisierten Gebieten zu lösen sind. Für eine wichtige Aufgabe der Siedlungen hält der Autor die Schaffung geeigneter Wohnbedingungen für ihre Einwohner. Unter dem Begriff des Wohnen wird nicht nur die Benützung des Wohnungsfonds verstanden, sondern auch ein ganzer Komplex weiterer Erscheinungen, welche mit den Bedürfnissen der Einwohner zusammenhängen. Diese sind z.B. Arbeitsgelegenheit, Möglichkeiten der Versorgung und Naherholung, der Benutzung sozialer und technischer Infrastruktur und nicht zuletzt genügend Gelegenheit zur Einschaltung in die kultargesellschaftliche Tätigkeit. Es zeigt sich das Bedürfnis solcher Konzeptionen des Siedlungsbaues und -umbaus, welche nicht nur ökonomische Kriterien in Betracht nehmen, sondern auch eine sog. gesellschaftliche Effektivität der Siedlungen. Der angeführte Zutritt zur Erforschung der Umwelt besiedelter Gebiete erfordert die Auswertung der Erkenntnisse der Siedlungsgeographie und auch der Geographie der Dienstleistungssphäre. Bis jetzt wurde der Bedeutung der Dienstleistungen für die Gestaltung einer günstigen Lebensumwelt nicht entsprechende Aufmerksamkeit gewidmet. Die Einbeziehung dieser Aspekte in weitere Forschungen wird die Entfaltung des eigenen geographischen Studiums einzelner Dienstleistungszweige im Rahmen der sozial-ökonomischen Disziplinen der Geographie fördern.

Übersetzt von A. Mi š í k o v á